

ХУДОЖНЬО-СМИСЛОВИЙ КОНЦЕПТ ПРОЕКТУ АНАТОЛІЯ МЕЛЬНИКА «МАМАЙЧУКИ»

Хоч дивися на мене, та ба — не вгадаєш!
Відкіль родом і як зовуть — нічирчик не знаєш...
А в мене ім'я не одно, а єсть їх до ката!..

*Напис на картині Ф. Стовбуненко
«Козак-бандурист», 1890*

В українському образотворчому мистецтві зображення козака Мамає є чи не найпоширенішим у художньо-образних інтерпретаціях. Жоден інший сюжет із давнього народно-го малярства не отримав такого різноманіття стильових трансформацій, мистецько-філософських трактувань та концептуальних тлумачень. Спрямований до історико-філософських узагальнень громадських подій та життєвих ситуацій, образ Мамає поєднує урочисто-меморіальні і лірико-іронічні елементи, втілюючи в такий спосіб риси своєрідної ментальності українців [9, с. 113]. Дискурс стосовно ролі і місця Мамає в історії української культури надалі залишається актуальним, а багатогранність його образу приваблює до себе українських художників.

Сучасну індивідуальну варіацію теми простежуємо у мистецькому проекті «Мамайчуки», який створив академік НАМ України, народний художник України Анатолій Мельник. У живописній серії полотен зі своєрідним соціальним під текстом автор презентує новий тип нащадків Мамає.

При написанні статті велика увага надавалась дослідженню загадкової постаті в українській культурі — козаку Мамаю [5; 7; 9–10; 12; 14]. Важливим також було вивчення матеріалів, які стосуються мистецької діяльності Анатолія Мельника. Окремі аспекти розглядали у своїх статтях Г. Скляренко, О. Лагутенко, О. Федорук, Л. Медвідь та інші автори [1–4; 6; 8; 11; 13]. Аналіз цих публікацій частково розкриває характерні риси творчості автора, що є важливими у контексті дослідження. Проте недостатньо висвітленою залишається тема «Мамайчуків», а її актуальність спонукає до більш детального вивчення картин не лише у ракурсі сучасних особливостей живопису, а з погляду трактування філософського змісту творів у зв'язку з соціальними проблемами. Часткові дослідження концепту циклу «Мамайчуки» не поставили у фокусі окремого мистецтвознавчого вивчення і не отримали необхідного узагальнення.

Мета публікації — дослідити художньо-стилістичні та концептуальні особливості творчості Анатолія Мельника у контексті художнього проекту «Мамайчуки», проаналізувати форми та способи трансформації традиційних сюжетів, узагальнити тенденції, притаманні авторському стилю митця.

Анатолій Мельник — художник широкого змістового, формального та тематичного діапазону — від предметно-фігуративного до асоціативного експресивного живопису. Значну частину його доробку складають картини, символічно об'єднані назвою «Мамайчуки». Створений цикл став основою мистецького проекту, який експонувався у найбільших виставкових залах України. Серія полотен постійно доповнюється новими творами й тому змінюється, проте її константою залишається неординарне творення образів нащадків Мамає в авторській інтерпретації.

Як зазначає Г. Скляренко, цілком закономірно, що національно орієнтований Мельник звернувся до образу Мамаю, адже цей національний персонаж йому дуже близький. Мамай — архетип української національної культури, образ, що виник ще на початку XVII століття. З одного боку, це — лицар, козак, аз іншого — він просто сидить і нічого не робить. Такий собі дуалістичний образ. Насправді, це і є мрія українців — про свободу і волю, відсутність обов'язків. Мельник інтуїтивно зіграв на парадоксальності цього образу, пов'язавши його з нашими сучасними реаліями. Герої його картин ходять на вибори чергового гетьмана, який незабаром виявляється «не таким»; потім «ойкають», чухають потилиці, знову обирають нового. Це така колізія, щільно пов'язана з українською історією [4].

За словами самого автора: «Мамай — герой, який колись народився і, видно, вже ніколи не помре. Мамайчуки — це сини Мамаю, а ми всі — діти Мамаєві. Сьогодні важливо бачити себе зі сторони, як ми виглядаємо, які у нас цінності і пріоритети. Мамайчуки — це ті ж герої, які присутні на телебаченні, на радіо... Це люди, які вирішують свою долю і долю суспільства. Проблеми, які нас оточують, виражені саме в цій серії» [11].

Вдивляючись у навколишній світ, розмірковуючи над його парадоксами, митець сприймає усе не споглядално-відсторонено, а чуттєво-емоційно, часто ототожнюючи себе з тим, кого зображує. Малюючи героїв картин, він, так чи інакше, розповідає про свої враження та відчуття.

Проект складається з декількох десятків великоформатних робіт, сюжети яких за смисловою значущістю є віддзеркаленням нашого часу, реальності і, у деякій мірі, є карикатурою на суспільство, викриваючи його вади та недоліки. «Мамайчуки» створені для аксіологічного переосмислення й інтерпретацій суспільно-політичних подій, конфліктів і ситуацій. Підкреслено декоративні композиції часто соціально їдкі, неприємно шокуючі, і навіть не завжди зрозумілі звичайному глядачеві.

«Чи повинно мистецтво бути зрозумілим? Так, але лише для тих, кому воно адресоване», — влучно зауважив Станіслав Ежи Лец, польський поет, філософ і афорист XX століття. Власне, Мельник не намагається бути зрозумілим для всіх, адже мистецтво, вважає він, для вибраних, а «найголовніше, щоб митець умів влучно створити в своєму часі свій світ... Якщо тобі вдається щось зробити, нічого не пояснюючи, оце і є мистецтво» [8].

У центрі авторських інтенцій — традиційні сюжети та образи, що зазнають формально-змістових трансформацій. Зображуючи героїв за різних обставин, Мельник у гротескно-сатиричний спосіб розглядає неоднозначність ситуацій, умовність стереотипів, будує власний авторський концепт, де сучасне та історичне тісно переплітаються між собою, набуваючи при цьому нових якостей.

Проблеми, порушені митцем, часто осмислюються у контексті символістських інтерпретацій. Таким є, наприклад, твір «Гуінгми» — динамічна декоративна композиція з прудкими кінями. Еволюція змісту зображення коня свідчить про його поступове поглиблення як всеосяжного символу — від світла до темряви, від неба до землі, від життя до смерті. За народними переказами кінь символізував швидкість думки, прозріння. Він поставав істотою, наділеною даром передбачення, адже ця тварина здатна наперед відчувати біду і бурхливо «попереджати» про це наїзника [9, с.116].

Картина повертає наші думки й до алегоричного сенсу образів, взятих із книги «Пригоди Гуллівера» Джонатана Свіфта. Художник проводить символічні паралелі з сучасним життям, розмірковуючи, а що ж таке Європа, до якої з таким запалом ми прагнемо і несемося, і що нас там чекає.

«Тут вам і зрада, і дружба, і судова недосконалість — це той позитив і негатив, який був, є і залишатиметься. «Гуінгми» — це полотно майже три на сім метрів, свою ідею я намагався донести через монументальність і характер подачі, оскільки площа для ідеї також відіграє певну роль», — зазначає художник [11].

Емоційного й символічного змісту додає кольорове трактування композиції «Гуїнгмів». Ідея твору підсилена експресивністю червоного тла, на якому зображені тварини: червоний провакує відчуття потрясіння, попередження, є символом небезпеки.

Дослідження особливостей сюжетно-образної побудови картин виявляє філософський потенціал художнього мислення автора та схиляє й до інших спостережень. Мельник розмірковує над містичним концептом, характерним для сакрального статусу Мамає, переосмислюючи цю міфологічну дуалістичну постать. Відомо, що українці використовували образ Мамає як оберіг від темних сил та усіляких бід, звертаючись до нього за допомогою у повсякденних справах нарівні з християнськими святими. Цей факт дозволяє припустити, що Мамає не був звичайною людиною, а скоріш божественною сутністю, втіленням самого Бога [7, с. 14]. Художник, трансформуючи образи та проектуючи їх на сучасну соціальну канву, ставить своєрідне запитання: наскільки теперішні «мамайчуки» далекі від «божественного» і чи залишилися в них хоч щось від Мамає-«святого»? Чи збереглася в їхніх серцях хоча б краплина духовності прадавнього образу, його релігійна суть?

Легендарний Мамає очистив і приборкав свій розум та пізнав таємну природу речей, досягнувши, таким чином, безсмертя. Проводячи паралелі, задумуємося, чи багато сьогоднішніх потомків мамаєвих упокорюють некерований розум, бажання, неслухняне тіло? На жаль, людська свідомість надмірно секуляризована й далека від духовної досконалості.

Герої творів Мельника не завжди цілеспрямовані та вольові, із власною системою цінностей. Часто вони безпорадні, нерішучі, безвольні... На картинах бачимо «мамайчуків», у душах яких криється внутрішня боротьба, яка притаманна кожній людині, персонажі з відчуттям самотності, з паралізованою деструктивними процесами сучасного буття волею до життя. Трагедія полягає в тому, що, маючи можливість бути духовно вільною особистістю, людина не знаходить в собі сили опиратися насильству. Сильним і спроможним до боротьби можна бути лише тоді, коли є непохитна віра в себе й міцна воля до життя. Брак цієї волі, невміння об'єднатися для спільної боротьби призводить до руйни вітчизни. Саме в такій філософській площині осмислюється автором парадигма буття української нації.

Зокрема, у картині «Указ» Мельник метафорично зображує поневолення нації, коли тонко продумана політика влади спрямована на підкорення духу народу, поступове знищення його історичного коріння та національних традицій. Прагнучи підсилити образно-емоційне забарвлення, автор використовує підкреслену умовність форм та монохромність палітри.

Аналізуючи ряд інших полотен, бачимо, що в них зображені різні картини людського співіснування, тісно пов'язані із сучасною українською політикою.

«Політика не створює людей, але бере їх такими, якими створила їх природа», — спадає на думку твердження Аристотеля, правдивість якого простежуємо в окремих сюжетах. Персонажі приходять у художні твори з життя такими, якими вони є, з усіма перевагами й недоліками. Авторські рефлексії на події подаються крізь призму вчинків і переживань зображуваних героїв. Особливістю робіт є те, що незважаючи на різний час їх створення, проблематика завжди залишається актуальною.

Дослідження показує, що в жанровому діапазоні творчості художника особливе місце посідає портрет та багатофігурні композиції. Серед чисельних портретних образів вбачимо зображення як сильної особистості, так і збірний, узагальнюючий образ суспільства (наприклад, «Він», «Перший Мамайчук», «Вожак», «Батько Мамайчука»). При створенні портретів-типажів митець досягає декоративності засобами графічності, площинності, силуету, кольору.

Художник наділяє образи характеристичними стилізованими ознаками, такими, як чуб-оселедець та українські довгі вуса. Проте, оце й уся схожість з Мамаєм. Вона лише формальна, бо не це головне для художника [6]. Автор вдається до психологізації, роз-

криваючи яскраві типи, подаючи завершені зразки змалювання характерів яку картинах «Громадянин», «Мамайчук», «Бухгалтер», «Отаман» та інших. При цьому він звертається до використання алогізмів з метою передати складний, непрогнозований душевний стан персонажа. За допомогою парадоксального, часто з протилежних позицій, осмислення ситуацій Мельник намагається створити певний драматичний або комічний ефект.

У багатофігурних композиціях, які можна окреслити як соціально-критичні, спостерегаємо зображення людей як безликий натовп. Це неорганізована юрба без усвідомленої мети, нею легко маніпулювати й керувати, в ній щезають, розчиняються індивідуальні риси, натомість з'являються агресія та конформізм, з його готовністю переступити через власну думку, власні принципи (композиції «Поцілунок», «Сплячий оркестр», «Переконання» тощо).

Часом митець сміється, іронізує, або ж навіть відкрито насміхається над убогістю нащадків, які розгубили кращі риси своїх предків й не здатні зберегти спадщину своїх пращурів.

«Це іронія до певних типажів українців та суспільних ситуацій, в які вони потрапляють. Але мені здається, я маю на неї право як українець та як громадянин. Питання корупції, нещирості, зради, життя не за законом є вічними та властиві усім суспільствам в усі часи», — каже Мельник.

Якось О. Ільченко сказав: «Коли в скрутну хвилину люди не плачуть, а сміються, вони — проти будь-якого ворога дужчі». Мельник впевнений: коли людина здатна над собою сміятися, значить, у неї є перспектива, а здатність до самокритики є ознакою незалежності, запорукою життєвої сили і суспільної перспективи [13].

Аналіз художніх особливостей творів демонструє тенденцію до створення лаконічних, декоративно-узагальнених форм без зайвої дріб'язкової натуралістичної деталізації. Більшість картин автора вирізняються монументальними розмірами. У цьому контексті важливо наголосити на ролі великого простору в експонуванні монументальних полотен, щоб досягнути повноцінного звучання. Серію «Мамайчуки» презентовано в багатьох виставкових залах, проте, за враженнями фахівців та словами самого художника, найвдалішою була експозиція у Львівському палаці мистецтв. Великі зали мистецького центру, власне, створені для експонування масштабних робіт, і простір тут стає істотним організуючим середовищем або й концептуальним чинником експозиції.

Як бачимо, монументальність та декоративність форм є одними з провідних ознак, що вирізняють живопис Мельника. Декоративне трактування: площинність, узагальненість, умовність пропорцій, кольору, анаморфоза — усе це підкреслює ракурси героїв, передає драматизм стану та емоційність зображуваних сцен.

Аспекти монументальності в роботах відчутні не лише в розмірах полотен, а й у внутрішній значущості образів. Творчу уяву художника збуджує самобутність народного примітиву: жива мова його відкриває широке поле для пошуку нових образно-формальних рішень — лаконічних, декоративно виразних, за видимою зовнішньою простотою яких відчувається глибокий внутрішній зміст.

Важливе місце художник відводить колориту, якого досягнуто не за рахунок ефектного колоризму, а завдяки глибокому психологізму. Кольорова гама, здебільшого, складається з численних відтінків вохри, а також коричневих, сірих, оливкових барв, з додатком контрастних червоних, помаранчевих, фіолетово-синіх та незначним вкрапленням білого. Використання двох-трьох кольорів у тонко підібраних співвідношеннях, дрібні контрастні акценти створюють неперевершену гру нюансів, які викликають глибокі емоції глядача.

Зокрема, у роботі «Тотем» вишуканий колорит, витриманий у багатій на відтінки коричнево-вохристій гамі, поглиблює настроєвість сприйняття картини. Вирішення твору узагальнене, декоративно трактовані образи позначені цілісністю символіко-метафоричної мови.

Композиційною та колористичною єдністю вирізняються й інші полотна, зокрема, «Порозуміння», «За свободу», «Конфедерація», «Лідер».

Отже, проведене дослідження показує, що творчість Мельника вирізняється образним осягненням теми, не обмеженим лише формальними пошуками засобів вираження художнього задуму. Художньо-філософський концепт творів відкриває світ складних і суперечливих процесів, що відбуваються у суспільному й особистому житті людини. Традиційний комплекс екзистенційних проблем, зокрема, свободи, вибору, відповідальності, страху, знаходить у творчості Мельника власне і своєрідне авторське тлумачення.

Характерними рисами творчої практики художника слід вважати декоративне площинне трактування композиції, прагнення надати узагальнено-пластичної завершеності твору, умовність форм і кольору, асоціативність, монументальність образів. Творчість Анатолія Мельника гармонійно вписується у контекст сучасного українського образотворчого мистецтва.

Література

1. Мельник А. Жар душі... // Музейний провулок. — 2008. — № 2 (10). — С. 88–99.
2. Мельник А. Мамайчуки: Каталог виставки. — К., 2013.
3. Анатолій Мельник. Персоналії та колір / О. Климчук, О. Лагутенко, Л. Медвідь, Г. Склярєнко та ін. — К., 2013.
4. Зимина М. Галина Склярєнко: «Картини Анатолія Мельника о многом говорят» // Еженедельник '2000. — 2012. — 4 жов.
5. Єльченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця. — Х., 2009.
6. Кракалія Р. У контексті часу // Чорноморські новини. — 2013. — № 038 (21406). — 11 трав. — С. 4.
7. Лис С. Походження образу Козака Мамай в українській міфології та народному мистецтві // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Матеріали IV Всеукр. наук.-етнограф. конф., 16–17 квітня 2013 р. / Упоряд. Є. Ковальчук, Л. Мірошниченко-Гусак. — Луцьк, 2013. — Вип. 44. — С. 259–262.
8. Макаров Ю. Справжні гроші // Український тиждень. — 2008. — № 38 (47). — 19 вер. — С.10.
9. Михайлова Р. Нотатки з виставки «Козак Мамай» у Національному художньому музеї України // Народна творчість і етнографія. — 2005. — № 2. — С. 113–121.
10. Національний художній музей України: альбом / Упоряд. А. Мельник, О. Лагутенко. — К., 2003.
11. Олтажевська А. Усі ми — діти Мамаєві // Україна молода. — 2012. — № 140. — 21 вер. — С. 3.
12. Українське народне малярство ХШ–ХХ століть / Упоряд. В. Свенціцька, В. Откович. — К., 1991.
13. <http://namu.kiev.ua/ua/exhibitions/bills/view.html?eid=212>
14. <http://webcommunity.org.ua/2011/03/03/-obraz-kozaka-mamaya-v-konteksti-arijskoji-spadschynu-ukrajiny/>

Анотація. У статті досліджено характерні риси творчості народного художника України А. Мельника. Проаналізовано смислове поле концепту авторського проекту «Мамайчуки», вивчаються його художні особливості.

Ключові слова: художник, концепт, «мамайчук», художній образ, живопис, асоціативність.

Аннотация. В статье исследуются характерные черты творчества народного художника Украины Анатолия Мельника. Анализируется смысловое поле концепта авторского проекта «Мамайчуки», изучаются его художественные особенности.

Ключевые слова: художник, концепт, «мамайчук», художественный образ, живопись, ассоциативность.

Summary. The paper discusses characteristic features in the creativity of famous Ukrainian artist A. Melnyk. Artistic and semantic field of concept in the author's project «Mamaychuky» is analyzed and its peculiarities reinvestigated.

Keywords: artist, concept, «Mamaychuk», artistic image, painting, associativity.